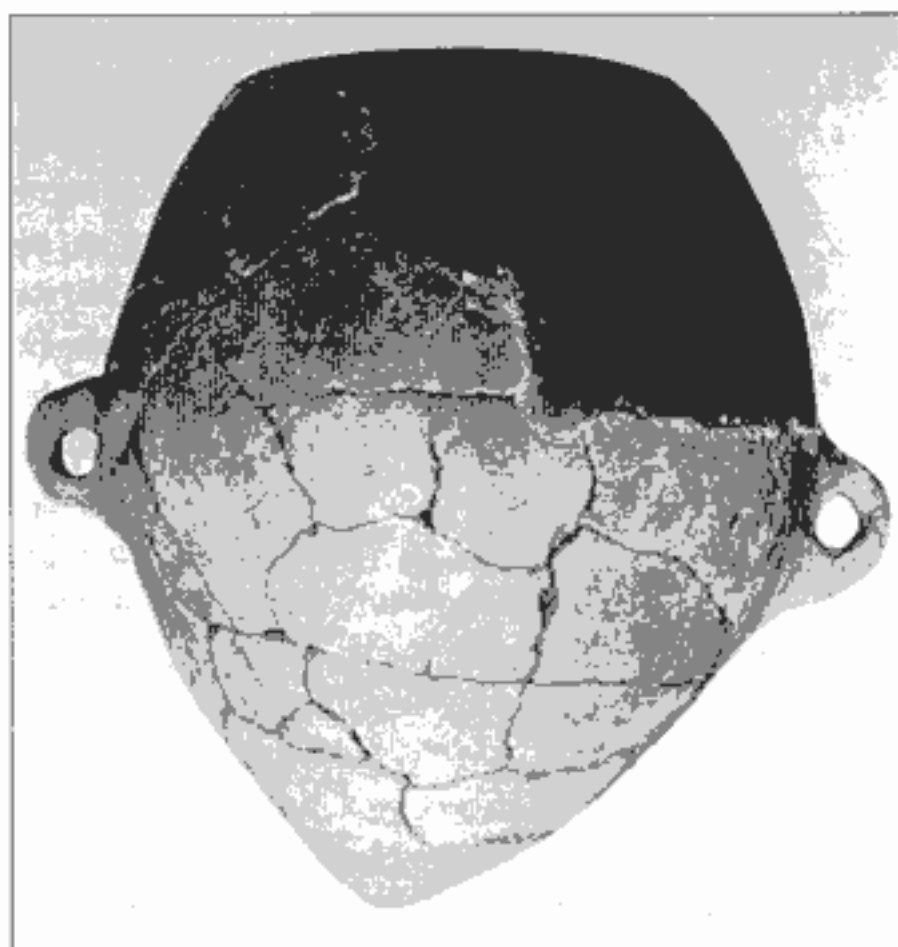

*Οξυπύθμενος αμφορέας,
ο οποίος στηριζόταν σε βάση,
από το σπήλαιο Κούμελο
της περιοχής Αρχαγγέλου
νεολιθικής εποχής.*

1. Η ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΚΑΙ Η ΠΡΩΙΜΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

Νεολιθική ονομάζεται η περίοδος, κατά την οποία η ανθρωπότητα, για τις ανάγκες της, χρησιμοποίησε λειασμένα λίθινα εργαλεία. Στην αμέσως προηγούμενη, πολύ μακρότερη, παλαιολιθική περίοδο τα λίθινα εργαλεία ήταν ατελέστερα λαξευμένα. Η νεολιθική περίοδος κυμαίνεται χρονικά από περιοχή σε περιοχή της γης. Στη Δωδεκάνησο, με βάση τα ευρήματα των ανασκαφών, εντοπίζεται από τα τέλη της έκτης ως τις αρχές της τρίτης χιλιετίας π.Χ. Προς το τέλος της περιόδου, η πρώτη, πολύ περιορισμένη, χρήση του χαλκού (χαλκολιθική περίοδος) ελάχιστα επηρέασε την τεχνολογική πρόοδο και τη ζωή του ανθρώπου. Τις χιλιετίες αυτές η τεχνική, η κοινωνική οργάνωση και οι οικονομικές δραστηριότητες στη Δωδεκάνησο εμφανίζουν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά με τον ευρύτερο νησιωτικό χώρο του Αιγαίου. Υπάρχουν, ωστόσο, και κάποιες ιδιομορφίες λόγω της σχετικής απομόνωσης που δημιουργεί η απόσταση των νησιών της Δωδεκανήσου από τα άλλα νησιά του Αιγαίου. Οι συνέπειες της απόστασης είναι μεγαλύτερες απ' ό,τι σε μεταγενέστερες εποχές, γιατί οι δυνατότητες θαλάσσιας επικοινωνίας είναι ακόμη πολύ περιορισμένες. Το σημαντικό, όμως, είναι ότι η θάλασσα, που χωρίζει τους ανθρώπους, αρχίζει να γίνεται

γέφυρα πολιτισμικής επικοινωνίας και οικονομικής ανάπτυξης πιο αποτελεσματικής από τη στεριά. Στο τέλος της περιόδου ένας κοινός πολιτισμός εξαπλώνεται σε όλα τα νησιά του Αιγαίου. Τότε, όπως συνάγεται από τις ομοιότητες στην κεραμική, αναπτύσσονται και οι σχέσεις του νοτιοανατολικού Αιγαίου με τα ανατολικά ηπειρωτικά παράλια της Ελλάδας και πραγματοποιούνται μετακινήσεις πληθυσμικών ομάδων σε αναζήτηση καλύτερων όρων διαβίωσης.

Από έλλειψη άλλων στοιχείων, για την εξακρίβωση της ιστορίας αυτής της εποχής, η έρευνα στράφηκε σε «ασήμαντα» ίχνη (λείψανα, κατάλοιπα), που είναι συνήθως θραύσματα από λίθινα εργαλεία, πήλινα αγγεία (κεραμικά) και οστά ζώων. Οι αρχαιολόγοι, πραγματοποιώντας τομές στο έδαφος, το εξετάζουν στρωματογραφικά, για να προσδιορίσουν τα ευρήματα χρονολογικά. Τέτοιες τομές έγιναν στο σπήλαιο του Αγίου Γεωργίου των Καλυθιών Ρόδου (στην τοποθεσία Τρύπα της Καλαμωνιάς), στο σπήλαιο Κούμελο Αρχαγγέλου (στην κορυφή περίπου βραχώδους υψώματος), στο κάστρο της Αλμινιάς (νησί λίγα μίλια δυτικά της Ρόδου), στο ακρωτήρι Κοταρίδα στο Παρθένι Λέρου στη νότια πλευρά του κόλπου. Ήρθαν στο φως: λίθινα εργαλεία, όπως λεπίδες, φολίδες (ξέστρα, όργανα λείανσης), τριπτήρες, μυλόλιθοι, πελέκεις, άλλα από οψιανό (ηφαιστειογενές πέτρωμα από τη Μήλο και Νίσυρο), άλλα από ψαμμίτη (πέτρωμα από συγκολλημένους κόκκους άμμου) ή από πυριτόλιθο (αμέταλλο με λάμψη μετάλλου). Αγγεία άβαφα, μονόχρωμα ή με γραμμική διακόσμηση από πηλό. Βελόνες για άνοιγμα οπών και σπάτουλες για τη λείανση και στίλβωση των αγγείων από οστά ζώων. Κοσμήματα και σκαπτικά εργαλεία από όστρεα (στρείδια). Ανάλογα είναι τα αντικείμενα, της πρώτης πρώιμης εποχής του χαλκού (2.900 - 2.100) από την Άσπρη Πέτρα στην Κω (στο βουνό Ζηνί της Κεφάλου) και από το ύψωμα Ασκλούπης κοντά στην πόλη της Κω (κοντά το χείμαρρο Γλυκοπέρασμα).

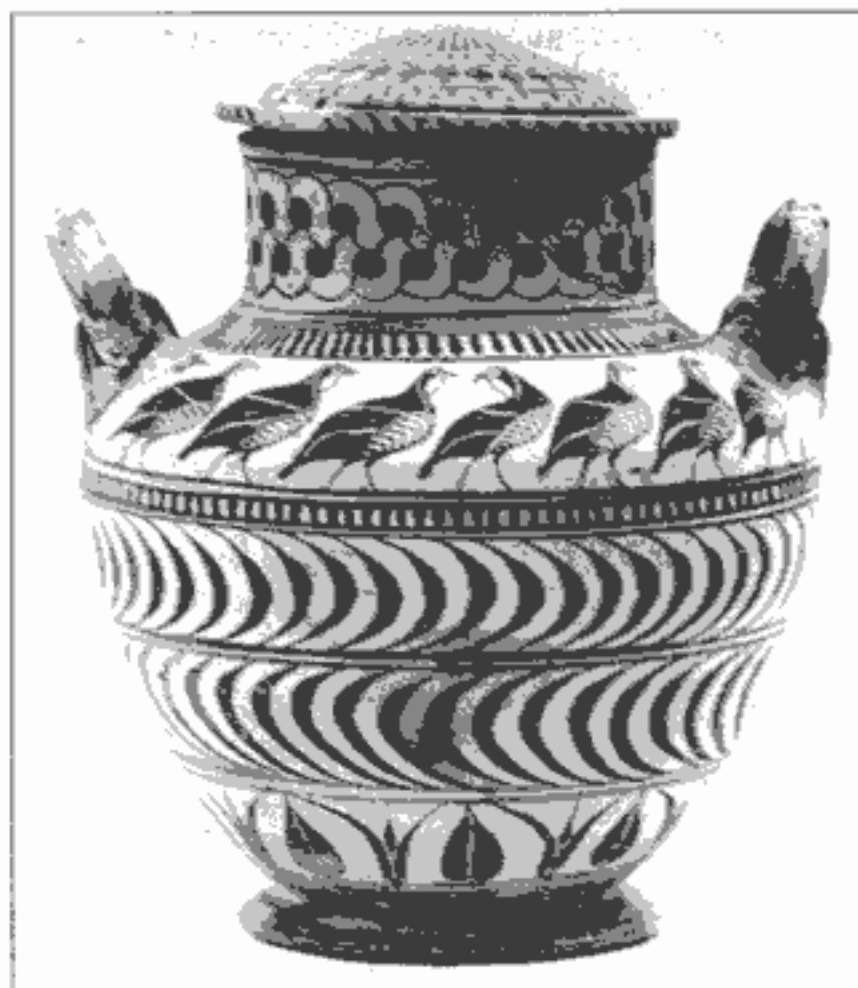
Από ευρήματα, όπως τα παραπάνω, διαπιστώνεται ότι στα νησιά της Δωδεκανήσου δημιουργήθηκαν μικροί οικισμοί με λίγα, ή και μόνο ένα, σπίτια - καλύβες σε βραχώδεις λόφους που βρίσκονται κοντά στη θάλασσα. Από την επιλογή τέτοιων θέσεων γίνονται προφανείς οι αλιευτικές δραστηριότητες. Στην αραιοκατοικημένη νεολιθική Ρόδο πυκνότερη είναι η εγκατάσταση στην ανατολική πλευρά, όπου υπάρχουν πολλές κολπώσεις, οι βόρειοι άνεμοι επιτίπουν λιγότερο ορμητικοί και η θάλασσα διατηρείται ήρεμη για πολλούς μήνες. Κατάλληλα, επίσης, για ίδρυση ψαράδικων οικισμών ήταν το Παρθένι της Λέρου και τοπία, όπως φαίνεται, αραιά κατοικημένα άλλων μικρών νησιών, της Πάτμου, της Χάλκης και της Σύμης.

Ένας άλλος τύπος νεολιθικού οικισμού διαμορφώθηκε σε πεδινά σημεία της Ρόδου που απέχουν αρκετά από τη θάλασσα (Μαλώνα, Αρχάγγελος, Άναγρος, Καλαβάρδα, Κολύμπια). Πρόκειται για γεωργοκτηνοτροφικού χαρακτήρα οικι-

σμούς με περιορισμένη ανάπτυξη, γιατί τα άτριφτα ακόμη υλικά της αλλουβιακής πεδιάδας (χαλίκια, άμμος και άργιλος) δεν επέτρεπαν την άνετη καλλιέργεια. Προσφορότερη για εγκατάσταση ήταν η ανατολική κυρίως πλευρά της Κω, όπου απλώνεται μια μεγάλη αλλουβιακή πεδιάδα με περισσότερο τριμμένα υλικά και άφθονα νερά, όπως επίσης και το δυτικό τμήμα της με ηφαιστειογενή πετρώματα και πυκνά δάση. Αυτά τα μέρη της Κω και η Αστυπάλαια πρέπει να ήταν πυκνότερα κατοικημένα και με μεικτή οικονομία.

Στη νεολιθική περίοδο στη Δωδεκάνησο αναπτύσσεται η οικονομία της αυτοκατανάλωσης, η οικογένεια δηλαδή παράγει για να ικανοποιεί τις δικές της ανάγκες. Η ανακάλυψη θραυσμάτων από μεγάλα πιθάρια σε σπήλαια επιτρέπει να συναχθεί ως συμπέρασμα ότι υπήρχε στοιχειώδης πρόβλεψη και οργάνωση. Τα σπήλαια, χώροι κατά κανόνα υγροί με σταθερή θερμοκρασία, είναι κατάλληλα για αποθήκευση. Από έλλειψη πλεονάσματος, ωστόσο, δεν ήταν δυνατή η ανάπτυξη ανταλλαγών, πέρα των τυπικών, μεταξύ οικογενειών της ίδιας κοινότητας ή γειτονικών οικισμών. Για τους λόγους αυτούς απουσιάζουν οπωσδήποτε οι σχέσεις εξάρτησης πέρα των οικογενειακών, η εξειδίκευση και η πολιτική οργάνωση, όπως και ο πόλεμος. Η ζωή είναι δύσκολη αλλά ειρηνική. Η καλλιέργεια της γης και η φύλαξη ζώων, όπως και η αλιεία στους παραθαλάσσιους οικισμούς, επιτρέπει τη λήψη υδατανθράκων και πρωτεϊνών, αν και δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι οι κάτοικοι της Δωδεκανήσου από αυτές τις πηγές εξασφάλιζαν επαρκή ποσότητα θερμίδων, ιδιαίτερα τους δύσκολους μήνες πριν από τη συγκομιδή ή τα έτη με κακό καιρό. Υδατάνθρακες κυρίως έπαιρναν από το κριθάρι και το σιτάρι. Με τη χρήση μικρού σχήματος μυλόλιθων παρασκεύαζαν το καθημερινό ψωμί. Φυτικές πρωτεΐνες έπαιρναν από τα όσπρια που καλλιεργούσαν σε κοντινούς στα σπίτια τους κήπους και ζωικές πρωτεΐνες από το κρέας κυρίως των αιγοπροβάτων αλλά και των χοίρων και των βοοειδών.

Στην πρώιμη εποχή του χαλκού (3η χιλιετία π.Χ.) τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι παρόμοια με νησιών του βορειανατολικού Αιγαίου. Τα λείψανα της περιόδου προέρχονται από τόπους όπως τα Σεράγια της Κω και ο Ανώματος Ρόδου. Ο οικισμός που βρέθηκε στον Ανώματο, κοντά στην Κρεμαστή, με κτίσματα σε σχήμα μεγάρου προδίδει προηγμένη οικιστική οργάνωση.

Υδρία της μέσης γεωμετρικής περιόδου (Μουσείο Κω).

2. Η ΠΡΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Οι γραπτές πηγές της αρχαιότητας, πολύ μεταγενέστερες από τη νεολιθική και πρώιμη χάλκινη εποχή, αγνοούν το ότι τα νησιά της Δωδεκανήσου κατοικούνταν αυτή την περίοδο. Σύμφωνα με τη μυθική παράδοση, που τη διασώζει ο Διόδωρος ο Σικελιώτης (1ος αι.), πρώτοι κάτοικοι της Ρόδου ήταν οι ικανοί στην κατεργασία των μετάλλων Τελχίνες. Θεωρούνταν δημιουργήματα της θάλασσας και είχαν σχέση με τους Κρήτες. Ύστερα από τους Τελχίνες τη Ρόδο και νησιά της περιοχής κατέλαβαν οι Μινωίτες Κρήτες. Η εκδοχή αυτή είχε στηριχτεί στη γενικότερη πληροφορία του Ηρόδοτου και του Θουκυδίδη για κυριαρχία τους στο Αιγαίο ή, ακόμη, στην πληροφορία του Διόδωρου του Σικελιώτη ότι αυτοί υπήρξαν οι πρώτοι οικιστές της Καρπάθου. Τις γραπτές πηγές επιβεβαίωσαν οι ανασκαφές. Στα Τριάντα Ρόδου ανακαλύφθηκε ένας μινωικός οικισμός, σε τρία στρώματα, που προσδιορίζεται χρονικά από το 1550 ως το 1410 π. Χ. και δείχνει επίμονη και ακμαία παρουσία Μινωιτών. Ανάλογα λείψανα, 16ου ως 12ου αιώνα, εντοπίστηκαν στην Κω, στη σημερινή πόλη (κεντροανατολική ζώνη ανασκαφών) και στη νεκρόπολη της Λαγκάδας και του Ελαιώνα. Αυτή την εποχή φτάνουν, κατά τα φαινόμενα, και αναμειγνύονται με τους Μινωίτες οι

Μυκηναίοι (Αχαιοί). Το 13ο και 12ο αιώνα π. Χ. είναι κυρίαρχοι στην περιοχή της Δωδεκανήσου. Η Ρόδος, η Κάλυμνος, η Κάρπαθος, η Σύμη και η Αστυπάλαια θεωρείται ότι αυτούς τους χρόνους αποτέλεσαν ισχυρή ηγεμονία με κέντρο τη Ρόδο. Τα ευρήματα στην ανατολική ακτή της, λείψανα λιμενικών εγκαταστάσεων, κτισμάτων, δρόμων κ. ά., ενισχύουν μια τέτοια εκδοχή. Η ισχύς της, ωστόσο, έχει συνδεθεί με ένα Δωριέα, το γιο του Ηρακλή Τληπόλεμο και το τέλος της με το θάνατό του. Στις γραπτές πηγές, που είναι μεταγενέστερες, υπάρχει σύγχυση. Συχνά γεγονότα συμψύρονται με άλλα γεγονότα και πρόσωπα, που απέχουν χρονικά. Στο Β της Ιλιάδας ο Τληπόλεμος της Ρόδου, οι Άντιφος και Φείδιππος της Κω και ο Νιρέας της Σύμης εμφανίζονται να παίρνουν μέρος στην τρωική εκστρατεία. Αν όμως θεωρήσουμε ως δεδομένη την κάθοδο και εξάπλωση των Δωριέων μετά τα τρωικά, οφείλουμε να δεχτούμε ότι οι στίχοι έχουν παρεμβληθεί εκ των υστέρων. Από την επικράτηση, ωστόσο, της δωρικής διαλέκτου στη Ρόδο και στα άλλα νησιά συνάγεται ότι το μυκηναϊκό διαδέχτηκε ο δωρικός εποικισμός. Όπως φαίνεται, αυτός πραγματοποιήθηκε σε περίοδο οικονομικής και πολιτικής κρίσης.

Για διακόσια περίπου χρόνια, από το 1150 ως το 950, η οικονομική δυσπραγία και οι πειρατικές επιδρομές προκάλεσαν, σε μεγάλο βαθμό, την επιστροφή στην οικονομία της αυτοσυντήρησης και την πτώση της ηγεμονίας, καθώς η τελευταία δε διέθετε πλέον τους πόρους για τη συντήρηση στρατού και στόλου. Πέρασαν πολλά από τα χρόνια αυτά, ώσπου η οικονομία να εισέλθει σε μια διαδικασία αργής ανάκαμψης. Τότε Δωριείς έποικοι στη Ρόδο, εξαιτίας της οικονομικής κατάστασης, αντί του θεσμού του αρχηγέτη που ενώνει υπό την εξουσία του όλους, υιοθέτησαν τη φυλετικού τύπου πολιτική οργάνωση και ίδρυσαν τρεις, ισάριθμες με τις δωρικές φυλές, πόλεις-κράτη. Η μία ήταν η Λίνδος, που συνέχισε την παλαιότερη ναυτιλιακή και εμπορική παράδοση, και οι δύο άλλες η Ιαλυσός και η Κάμιρος με αριστοκρατικού χαρακτήρα αγροτικές σχέσεις παραγωγής και πολιτικούς θεσμούς. Ανάμεσά τους, λόγω της φυλετικής συγγένειας, διατηρήθηκαν ειρηνικές σχέσεις. Οι τρεις πόλεις της Ρόδου ανέπτυξαν ακόμη στενότερους δεσμούς, όταν μαζί με την Κω και τις πόλεις στην απέναντι ακτή Κνίδο και Αλικαρνασσό συγκρότησαν, όπως ανάλογα οι Ίωνες στη Μυκάλη, τη δωρική εξάπολη με κέντρο το ιερό του Τριοπίου Απόλλωνα στην Κνίδο.

Από τον 8ο ως τον 6ο αιώνα οι τρεις πόλεις-κράτη της Ρόδου, όπως και η πόλη Αστυπάλαια στο δυτικό τμήμα της Κω, δραστηριοποιήθηκαν σε όλους τους τομείς της οικονομίας, στο γεωργοκτηνοτροφικό, βιοτεχνικό, ναυτιλιακό και εμπορικό. Ιδιαίτερα η ευλίμενη Λίνδος στα νότια της Ρόδου, χτισμένη σε βραχώδες ύψωμα, με τα νέου τύπου πλοία που ναυπήγησε, τα λινδιακά, διεξήγαγε εκτεταμένο εμπόριο. Χάρη στα πλοία της, μετά την εκδήλωση και στη Ρόδο φαινομένων υπερπληθυσμού και εσωτερικών ταραχών, συνέβαλε αποφασιστικά στο

ροδιακό αποικισμό και προς την Ανατολή και προς τη Δύση.

Τον 6ο αιώνα, όπως και σε άλλες ελληνικές πόλεις-κράτη, η εσωτερική πολιτική κρίση στη Λίνδο είχε ως συνέπεια την άνοδο ενός τυράννου, του Κλεόβουλου, στην εξουσία. Η τυραννία στη Λίνδο, όπως σε μερικές περιπτώσεις και στην άλλη Ελλάδα, δεν είχε ακριβώς το χαρακτήρα σκληρού αυταρχικού καθεστώτος. Απέβλεψε, με μια σειρά μέτρων, να προσφέρει περισσότερες ευκαιρίες σε όλους. Ο Κλεόβουλος, σύγχρονος του Σόλωνα του Αθηναίου, ανόρθωσε τα οικονομικά της πόλης, ενισχύοντας κυρίως την εμπορική ναυτιλία, εδραίωσε την κυριαρχία της Λίνδου στην απέναντι, στα μικρασιατικά παράλια, Λυκία και προχώρησε σε νομοθετικές ρυθμίσεις βασισμένες σε δημοκρατικές αρχές. Η πολιτική και άλλη φιλοσοφία του Κλεόβουλου απηχείται στα αποφθέγματα που του αποδίδονται: «Μέτρον άριστον». «Πολίταις τα βέλτιστα συμβουλεύειν». «Βία μηδέν πράττειν». «Ηδονής κρατείν». «Τέκνα παιδεύειν». Και κατά τη συνήθεια των τότε τυράννων και των ισχυρών ηγετών όλων των εποχών συνέδεσε το όνομά του με μεγάλα έργα. Ένα από αυτά είναι ο ναός της Αθηνάς στην ακρόπολη της Λίνδου, τον οποίο ανακαίνισε.

Συχνά δεσμούς με τη Ρόδο δημιούργησαν και τα άλλα νησιά της Δωδεκανήσου, τα οποία και κατά την αρχαιότητα και μεταγενέστερα, ανάλογα και με τη γεωμορφική τους σύσταση και το ευρύτερο περιβάλλον, ανέπτυξαν οικισμούς, οικονομικές δραστηριότητες και θεσμούς. Σ' ένα από αυτά τα νησιά, στην Κάρπαθο αναφέρονται ως πόλεις κατά την αρχαιότητα η Νίσυρος στη νησίδα Σαρία, όπου τα σημερινά Παλάτια, η Βρυκούς στα βόρεια του χωριού Όλυμπος, όπου η σημερινή Βουργούντα, η Αρχέσεια κοντά στο σημερινό χωριό Αρχάσα και το Ποτίδαιο ή Ποσειδίων κοντά στη σημερινή κωμόπολη Κάρπαθο, η οποία στη νεότερη εποχή και ως το 1953 έφερε το όνομα Πηγάδια. Το Ποτίδαιο, όπως και όλο το νησί, συνδεόταν στενά με τη Ρόδο. Στο Ποτίδαιο, όπου και ναός της Λινδίας Αθηνάς, είχαν εγκατασταθεί και έποικοι από τη Λίνδο.

Στο τέλος του 6ου αιώνα τα νησιά της Δωδεκανήσου, όπως και άλλα πολλά νησιά του Αιγαίου, κατακτήθηκαν από τους Πέρσες. Πλοία των νησιών της Κω, της Νισύρου, της Καλύμνου, της Λέρου και της

Ροδιακό
διακοσμητικό
πιάτο, Σχολή Νισύρου,
α' τέταρτο 6ου αι. π. Χ.

Καρπάθου αναγκάστηκαν να πάρουν μέρος, υπό την ηγεσία της βασίλισσας της Αλικαρνασσού Αρτεμισίας, στην εκστρατεία των Περσών κατά των ηπειρωτικών πόλεων-κρατών. Μετά τη νικηφόρα έκβαση του πολέμου για τους Έλληνες, η ναυτική δύναμη της Αθήνας απομάκρυνε από τα νησιά και τα μικρασιατικά παράλια τους Πέρσες. Με την ίδρυση της Αθηναϊκής Συμμαχίας η Ρόδος, η Κως, η Κάρπαθος, όπως, κατά τα φαινόμενα, και τα άλλα νησιά της Δωδεκανήσου, πήραν μέρος σ' αυτή και κατέβαλλαν στο συμμαχικό ταμείο, ιδίως μετά την παρέλευση των πρώτων ετών, δυσβάσταχτες εισφορές. Οι τρεις πόλεις της Ρόδου στα μισά του 5ου αιώνα πλήρωναν: η Ιαλυσός δέκα τάλαντα, η Λίνδος οκτώ και η Κάμρος τέσσερα. Από τα άλλα νησιά η Κως κατέβαλλε ετησίως πέντε τάλαντα, ενώ η Κάλυμνος και η Νίσυρος ένα. Τα ποσά είναι ενδεικτικά και της ευρωστίας τους. Η συμμετοχή στη συμμαχία συνεχίστηκε αναγκαστικά ως το τέλος της δεύτερης περιόδου του Πελοποννησιακού Πολέμου (413) με στήριγμα σε κάθε πόλη τη φιλοαθηναϊκή δημοκρατική παράταξη, η οποία εισήγαγε ευνοϊκούς νόμους για τα ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα.

Η περίοδος από την είσοδο της Ρόδου στην Αθηναϊκή Συμμαχία ως την ανοιχτή ρήξη του 411 συμπίπτει σχεδόν με τη δράση ενός ισχυρού αριστοκρατικού γένους της Ιαλυσού, που ανέδειξε τρεις γενιές ολυμπιονικών, το Διαγόρα, τους γιους του Ακουσίλαο, Δημάγητο και Δωριέα και τα εγγόνια του Ευκλέα και Πεισίροδο. Τη δόξα του Διαγόρα, νικητή στους Ολυμπιακούς Αγώνες του 464, λάμπρυνε ο Πίνδαρος. Με τον Ζ' ολυμπιονικό του,

που έγραψε για το Διαγόρα, δεν υμνεί μόνο τη νίκη του, αλλά ανατρέχει και στους απώτερους προγόνους, τους πρώτους Δωριείς οικιστές της Ρόδου από το Άργος με ηγέτη τον Τληπόλεμο. Ακόμη, προβάλλει ως θεό της Ρόδου τον Ήλιο και τους Ρόδιους, των οποίων τελικά την καταγωγή ανάγει σ' αυτόν, τους ονομάζει Ηλιάδες. Η δόξα του Διαγόρα και του γένους του, των Διαγοριδών, πήρε ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις με τη θριαμβική νίκη των δύο του γιων, του Δημάγητου και του Ακουσίλαου, στους Ολυμπιακούς Αγώνες του 448. Και επαυξήθηκε με τις τρεις αλληπάλληλες νίκες του νεότερου του γιου Δωριέα το 432, το 428 και το 424. Στο πρόσωπο του Δωριέα, που διέθετε και πολύ καλή μόρφωση, η αριστοκρατική παράταξη διέκρινε τον ηγέτη εκείνο που θα πραγ-

Πήληνη
κεφαλή Ηλίου, 150-100 π. Χ.

ματοποιούσε τους πόθους της, οι οποίοι σε σημασία ξεπερνούσαν κατά πολύ τα ταξικά της συμφέροντα: τη συνένωση (το σινοικισμό) και των τριών πόλεων του νησιού σ' ένα άστυ, σε μια ισχυρή πόλη-κράτος. Η πραγματοποίηση του σκοπού προϋπέθετε την απομάκρυνση των Ροδίων από την Αθηναϊκή Συμμαχία, εγχείρημα καθόλου εύκολο. Όσες συμμαχικές πόλεις-κράτη, στις δεκαετίες της αθηναϊκής υπεροχής, αποστάτησαν, υπέστησαν τις οδυνηρές συνέπειες των αντιποίνων, που αποθάρρυναν την πραγματοποίηση ανάλογων ενεργειών. Ο ίδιος ο Δωριέας και ο ανεψιός του Πεισίροδος, όταν επιχειρήσαν να κινήσουν σε αποστασία τη Ρόδο, συνάντησαν τη σθεναρή αντίσταση των δημοκρατικών του νησιού.

Και το 425, για να αποφύγουν την εκτέλεση της θανατικής ποινής που τους επέβησαν οι Αθηναίοι, αναγκάστηκαν να καταφύγουν στους Θουρίους της Κάτω Ιταλίας. Έτσι μόνο μετά την αθηναϊκή ήττα το 413 στη Σικελία και την αποστασία Χίου, Λέσβου και Μιλήτου το 412 άλλαξαν τα πράγματα. Το 411, όταν ο σπαρτιατικός στόλος με 94 πλοία κατανανυμάχησε στα νερά της Σύμης τον αθηναϊκό και έσπασε τρόπαιο νίκης στο νησί, συμπολέμησε με τους Σπαρτιάτες και ο Δωριέας με τα δέκα πλοία που είχε φέρει από τους Θουρίους. Τότε, μετά τόσα χρόνια, ήρθε η στιγμή να γίνει πράξη ο μεγάλος σκοπός, ο σινοικισμός σ' ένα ισχυρό άστυ των τριών ροδιακών πόλεων, με πρότυπο το αθηναϊκό άστυ. Με τη συναίνεση, προφανώς, και των τριών πόλεων από το 411 ως το 408 χτίστηκε μια νέα πόλη, πρωτεύουσα του ενιαίου πια κράτους της Ρόδου, ο δάμος Ροδίων, στον οποίο αρχικά επικράτησαν οι αριστοκρατικοί. Η νέα πόλη περιβλήθηκε με τείχος και σχεδιάστηκε σύμφωνα με την υποδάμεια πολεοδομική αντίληψη στο ΒΑ άκρο του νησιού, όπου και η σημερινή πόλη, με προσεκτική κατανομή δημόσιων και ιδιωτικών χώρων και με δρόμους διηνεκείς (μη διακοπτόμενους ευθείς - οριζόντιους και κάθετους - από τη μια άκρη ως την άλλη), μερικοί από τους οποίους με πλάτος ακόμη και 16,50 μ. Το πολίτευμα του νέου κράτους είχε δημοκρατική

*Επιτύμβια στήλη του 5ου αι. π. Χ.
με την επιγραφή: ΚΡΙΤΩ-ΤΙΜΑΡΙΣΤΑ
(Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου).*

δομή: εκκλησία του δήμου και βουλή, που εκλέγονταν δύο φορές το χρόνο, και πέντε πρυτάνεις, με επώνυμο τον ιερέα του Ηλίου, που ασκούσαν την εκτελεστική εξουσία.

Κατά την τρίτη και τελευταία περίοδο του Πελοποννησιακού Πολέμου (411- 404) η Ρόδος είναι πια, χάρη στο Δωριέα και τους αριστοκρατικούς, με το μέρος των Σπαρτιατών ως το 404, έτος κατά το οποίο οι Σπαρτιάτες νίκησαν τους Αθηναίους στους Αιγός Ποταμούς και υπέγραψαν τη συνθήκη ειρήνης. Η δυσαρέσκεια των πόλεων από την ανταρχική πολιτική των Σπαρτιατών, οι ανταγωνισμοί Αθήνας και Σπάρτης και η ύπαρξη ισχυρών αριστοκρατικών και δημοκρατικών παρατάξεων συνέτειναν σε εσωτερικές συγκρούσεις που, όπως και στη Ρόδο, ζημίωσαν τη κοινωνική συνοχή και ισχύ των πόλεων-κρατών. Το

377, με την ίδρυση της δεύτερης Αθηναϊκής Συμμαχίας, η Ρόδος και τα άλλα νησιά της Δωδεκανήσου πήραν μέρος σ' αυτή. Η Κως, ξεπερνώντας τις συγκρούσεις των αντιμαχόμενων μερίδων, ολιγαρχικών και δημοκρατικών, το 366, προχώρησε, όπως η Ρόδος, πριν τέσσερις δεκαετίες, στο συνοικισμό σε μία πόλη-κράτος. Τα τείχη που την περιέβαλλαν και η υποδάμεια πολεοδομία την ανέδειξαν σε αξιόλογη πόλη του 5ου αιώνα. Παρά όμως την οικονομική ανάπτυξη των πόλεων-κρατών της Ρόδου και της Κω, εξαιτίας εσωτερικών πολιτικών συγκρούσεων και, γενικότερα, του διασπασμένου ελληνικού κόσμου, τα νησιά της Δωδεκανήσου κατακτήθηκαν το 352 από το κράτος της Καρίας, της απέναντι ακτής, και παρέμειναν υπό την κυριαρχία της ως το 346.

Στα χρόνια της εκστρατείας του Αλέξανδρου της Μακεδονίας η Ρόδος και η Κως τάχτηκαν, εκτιμώντας τις περιστάσεις, με το μέρος του. Μετά όμως το θάνατό του, το 323, απομάκρυναν τις μακεδονικές φρουρές και επιδόθηκαν σε ναυτιλιακές δραστηριότητες. Από αυτές, ιδίως η Ρόδος, αποκόμισαν μεγάλα κέρδη, γιατί ο οικουμενικός οικονομικός χώρος, που είχε προκύψει από τις κατακτήσεις του Αλέξανδρου, και οι σχέσεις που ανέπτυξαν με τους Πτολεμαίους, τους πρό-

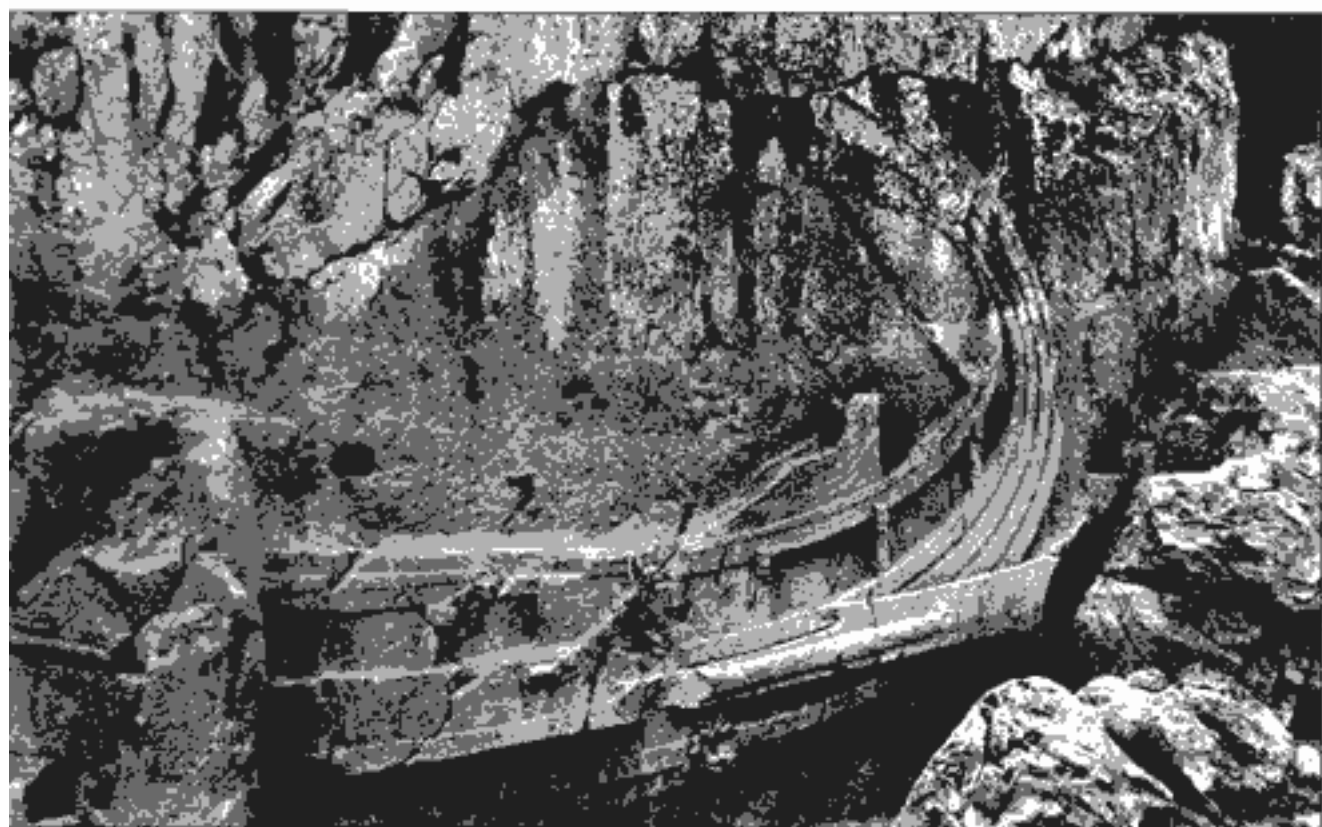

Ιπποκράτης, ο πατέρας της ιατρικής. Το άγαλμα βρέθηκε το 1929 σε ανασκαφές στο Ασκληπιείο της Κω και αποδόθηκε στον Ιπποκράτη (Συλλογή Α. Σ. Μαΐλλη).

σφεραν μεγάλες δυνατότητες.

Η Ρόδος και η Κως απέφυγαν να αναμειχθούν στις διενέξεις και συγκρούσεις των επιγόνων του Αλεξάνδρου. Οι Ρόδιοι, ωστόσο, όταν αρνήθηκαν να ενισχύσουν με πλοία το Δημήτριο, το γιο του Αντίγονου, για να πολεμήσει τον Πτολεμαίο της Αιγύπτου, προκάλεσαν την οργή του. Ο Δημήτριος με πολλά πλοία και πολιορκητικές μηχανές πολιορκήσε στενά επί ένα έτος, 305-304, τη Ρόδο, χωρίς να επιτύχει την εκπόρθησή της. Οι Ρόδιοι, παρά το μικρό αριθμό των υπερασπιστών, χάρη στα τείχη, τα αμυντικά συστήματα, τις εισφορές των εχόντων και την αντοχή που επέδειξαν, κατόρθωσαν να σωθούν. Η νίκη τους αύξησε την αυτοπεποίθησή τους και οδήγησε σε μια άλλη πολιτική, που επέτρεψε στη Ρόδο ως ναυτική δύναμη να κυριαρχήσει όχι μόνο σε αρκετά νησιά της περιοχής, αλλά και στα απέναντί της μακρασιατικά παράλια. Οι Ρόδιοι το μεγάλο χρηματικό ποσό που τους απέφερε η πώληση των πολιορκητικών μηχανών και του άλλου εξοπλισμού που εγκατάλειψε ο Δημήτριος ο Πολιορκητής, το διέθεσαν για να υψωθεί μνημείο αντάξιο της νίκης τους και των διαστάσεων που απαιτούσε η εποχή. Η παραγγελία εκτελέστηκε από το γλύπτη Χάρη το Λίνδιο, μαθητή του Λύσιππου. Ο Χάρης μετά δώδεκα ολόκληρα χρόνια (304-292) παρέδωσε ένα κολοσσιαίο χάλκινο άγαλμα ύψους 30-32 μέτρων του θεού Ήλιου που περισσότερο είναι γνωστό, μέχρι σήμερα, ως κολοσσός της Ρόδου. Το άγαλμα, το οποίο στοίχισε στους Ρόδιους το τεράστιο ποσό των 300 ταλάντων, γκρεμίστηκε από το μεγάλο σεισμό του έτους 227/6 π.Χ. και πουλήθηκε ως χαλκός το 653 μ.Χ. από τον Άραβα χαλίφη Μωαβία.

Για 262 χρόνια από την πολιορκία του 304, η Ρόδος αποτελεί τον ισχυρότερο παράγοντα του διαμετακομιστικού εμπορίου του Ελληνιστικού Κόσμου, συμβάλλοντας στην ανάπτυξή του και στη δική της ευημερία. Τώρα όσο ποτέ φαίνεται καθαρά το πλεονέκτημα που της προσφέρει, όπως και των άλλων νησιών του συμπλέγματος, η γεωγραφική της θέση. Τα πλοία της σχίζουν ασταμάτητα τα νερά της Μεσογείου, ιδίως της Ανατολικής, και της Μαύρης Θάλασσας. Οι εγκαταστάσεις αποθήκευσης και η ίδια η πόλη επεκτείνονται. Ο πληθυσμός με την έλευση ναυτών, εργατών, τεχνιτών, γλυπτών, φιλοσόφων κ.ά. αυξάνει. Η νομοθεσία που διέπει την εμπορική ναυτιλία, ο Ροδιακός Ναυτικός Κώδικας, γίνεται το υπόδειγμα που καθορίζει επακριβώς σχέσεις και ρυθμίσεις και πέρα της Ρόδου για αιώνες. Την εικόνα, ωστόσο, της μεγάλης άνθησης διακόπτουν ενίοτε πρόσκαιρα γεγονότα, άλλα, περιοδικά, φαινόμενα και, από το 2ο αιώνα, η διαρκώς μεγαλύτερη παρουσία μιας νέας δύναμης που επιδιώκει να επεκταθεί και στην Ανατολική Μεσόγειο. Από τα πρώτα το μεγαλύτερο γεγονός που διασάλεψε απότομα τη ζωή της Ρόδου είναι ο μεγάλος σεισμός του 227/6. Κατέρρευσαν σπίτια, το άγαλμα του Ηλίου (ο κολοσσός), μεγάλο μέρος του τείχους που περιέβαλλε την πόλη και πολλές από τις εγκαταστάσεις ελλιμενισμού

Τριημιολία χαραγμένη στην ακρόπολη της Λίνδου, έργο του γλύπτη Πειθόκριτον (200 π. Χ.).

των πλοίων. Οι φοβερές συνέπειες επουλώθηκαν σχετικά σύντομα χάρη στον πλούτο των ιδίων των Ροδίων και στη βοήθεια που έφτασε από αρκετές ελληνικές πόλεις.

Στα περιοδικά, σχεδόν διαρκή, φαινόμενα, που εντείνονται, όταν διακόπτεται η συνεχής καταδίωξη από τα ενδιαφερόμενα κράτη, ανήκει η πειρατεία. Είναι ένας επικίνδυνος εχθρός που απειλεί και φθείρει την οικονομία. Ενώ την ισορροπία δυνάμεων από τις αρχές του 2ου αιώνα διαταράσσει στον ελλαδικό χώρο και στην ανατολική Μεσόγειο όλο και περισσότερο η Ρώμη. Η Ρόδος δεν μπορεί πλέον να μένει ουδέτερη. Η συμμαχία της το 188 με τους Ρωμαίους εναντίον του Αντιόχου Γ΄ της Συρίας και η ήττα του τελευταίου της εξασφάλισαν σημαντικά οφέλη. Οι Ρωμαίοι της έδωσαν τότε τη Λυκία στην απέναντι ακτή και την Καρία που εκτείνεται βορειότερα ως τη Μίλητο και το Μαίανδρο ποταμό. Όταν όμως η Ρόδος μετά είκοσι χρόνια πήρε το μέρος του Περσέα της Μακεδονίας έχασε τις παραπάνω μικρασιατικές περιοχές. Και επιπλέον, με την ανακήρυξη της Δήλου από τους Ρωμαίους σε ελεύθερο λιμάνι, το 167, τα λιμενικά της έσοδα μειώθηκαν. Δύσκολες ώρες πέρασε η Ρόδος, όταν πολιορκήθηκε από το Μιθριδάτη ΣΤ΄, βασιλιά του Πόντου το 88. Ο Μιθριδάτης, αφού πέτυχε μια σαρωτική νίκη επί των Ρωμαίων στη Μικρά Ασία, στράφηκε κατά της Ρόδου, επειδή η πόλη είχε δεχτεί Ρωμαίους, που ξέφυγαν τη φοβερή σφαγή. Έσπειρε την καταστροφή στο νησί και πολιορκήσε στενά την πόλη. Μάταια όμως. Κι αυτή τη φορά τα τείχη και οι υπερασπιστές έδειξαν μεγάλη αντοχή.

3. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Οι επόμενες δεκαετίες, εσωτερικών συγκρούσεων αλλά και νέων κατακτήσεων για τη Ρώμη, έδειξαν πόσο δύσκολο ήταν να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους όχι μόνο τα μικρά κράτη, όπως της Ρόδου, αλλά και άλλα πολύ μεγαλύτερα. Η κατάκτηση της Συρίας το 63, της Ρόδου το 42 και της Αιγύπτου το 31 επέτρεψαν την ολοκλήρωση της ρωμαϊκής κυριαρχίας στην ανατολική Μεσόγειο. Τη Ρόδο κατέλαβε ο Κάσσιος, ο οποίος, κατά τη συνήθεια, μετέφερε στη Ρώμη, μεταξύ άλλων, πολλά από τα έργα τέχνης που κοσμούσαν την πόλη. Από τότε, μαζί με αυτή και τα άλλα νησιά της Δωδεκανήσου, κατά τους πρώτους αιώνες μ.Χ. και ως τη διαίρεση του Ρωμαϊκού Κράτους σε ανατολικό και δυτικό, αποτέλεσαν μέρος της επαρχίας των Κυκλάδων με έδρα την ίδια τη Ρόδο. Ο διοικητής της επαρχίας υπαγόταν στον ανθύπατο της Ασίας. Αυτή την περίοδο, τη ρωμαϊκή, η Δωδεκάνησος ήταν απαλλαγμένη από τις μέριμνες της εξωτερικής πολιτικής, καθώς σ' όλη την επικράτεια επιβλήθηκε η ρωμαϊκή ειρήνη (*pax romana*). Αυτή, όμως, δεν πρόσφερε τις ίδιες δυνατότητες οικονομικής ανάπτυξης, η οποία, σε μεγάλο βαθμό, εξαρτάται και από την κρατική υποστήριξη.

Το τέλος της αρχαίας ιστορίας της Ρόδου μπορεί να συναφθεί με ένα γεγονός, το μεγάλο καταστροφικό σεισμό του 515 μ.Χ. (προηγήθηκαν και άλλοι δύο ανάλογοι, του 155 μ.Χ. και του 344/5) και τις μεταβολές που επήλθαν στην πόλη ύστερα από αυτόν. Η ακρόπολη, τα λιμάνια, πλην ενός, και το μεγαλύτερο μέρος της πόλης, περίπου τα 4/5, εγκαταλείφθηκαν. Μια νέα πόλη, μικρότερη, που περιβλήθηκε με νέα τείχη, χτίστηκε γύρω από το μεγάλο λιμάνι, η βυζαντινή.

4. Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η διαδικασία της μετάβασης της Δωδεκανήσου από τη ρωμαϊκή στη βυζαντινή εποχή δεν πραγματοποιείται μόνο με το χτίσιμο της νέας πόλης της Ρόδου μετά το σεισμό του 515. Συντελείται, από πριν, σταδιακά και σε σχέση με τη μεταφορά της πρωτεύουσας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη το 330 και την οριστική διαίρεσή της το 395 σε Ανατολική και Δυτική και σε σχέση με τη διάδοση του χριστιανισμού, που αποτελεί το νέο χαρακτηριστικό, την επίσημη θρησκεία του Βυζαντίου. Ως τμήμα του ανατολικού κράτους τα νησιά της Δωδεκανήσου αρχικά είχαν υπαχθεί στην επαρχία των Νησιών (*provincia insularum*) με πρωτεύουσα τη Ρόδο. Με τη σύσταση των θεμάτων (στρατιωτικών και διοικητικών περιφερειών), από τα τέλη του 7ου - αρχές του 8ου αιώνα, επήλθε στο Βυζαντινό Κράτος σταδιακή διοικητική αναδιάρθρωση. Κατ' αρχάς πρέπει να διευκρινιστεί ότι την εποχή αυτή το όνομα Δωδεκάνησος - για πρώτη φορά αναφέρεται το 781 - αποδιδόταν στα γύρω από

τη Δήλο νησιά, στις Κυκλάδες, που ήταν η Κέως, Κύθνος, Σέριφος, Μήλος, Σίφνος, Κίμωλος, Πάρος, Νάξος, Σύρος, Μύκονος, Τήνος και Άνδρος. Στο δεύτερο μισό του 9ου αιώνα, σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Ζ' τον Πορφυρογέννητο, τα παραπάνω νησιά, οι Σποράδες, η Μυτιλήνη, η Χίος και η Λήμιος αποτέλεσαν, με πρωτεύουσα τη Χίο, το θέμα του Αιγαίου Πελάγους. Ξεχωριστό θέμα αποτέλεσε η Σάμος με δύο τούρμες, της Εφέσου και της Ατραμυτηνής. Νοτιότερα οργανώθηκε το θέμα των Κυβερραιωτών (από τις εκβολές του ποταμού Μαιάνδρου ως το ακρωτήριο του Ανεμουρίου με πρωτεύουσα τη μικρή Κιβούρη), στο οποίο συμπεριλαμβανόταν η Ρόδος και η Κως, προφανώς και (τα) άλλα νησιά της σημερινής Δωδεκανήσου, αφού, κατά τον Πορφυρογέννητο, η Ρόδος βρισκόταν στο μέσο του θέματος.

Ως προς τη διάδοση του χριστιανισμού, από παλαιοχριστιανικά ευρήματα προκύπτει ότι αυτή ήδη είχε αρχίσει πριν από τα μέσα του 3ου αιώνα και από την επισήμανση πολυάριθμων τρίκλιτων βασιλικών ότι τους πρώιμους αιώνες αυτή η διάδοση δεν ήταν μικρή. Είναι γνωστό, εξάλλου, ότι από τον 3ο αιώνα υπήρχε οργανωμένη εκκλησία στη Ρόδο με επικεφαλής επίσκοπο και ότι στην Α' Οικουμενική Σύνοδο το 325 πήραν μέρος οι επίσκοποι Ρόδου και Κω. Σύμφωνα με άλλες πηγές, από την πρώτη βυζαντινή περίοδο υπήρχε μητρόπολη Ρόδου, με έντεκα υποκείμενες επισκοπές, και ότι το 553 η Κάρπαθος αναδείχτηκε σε αυτοκέφαλη αρχιεπισκοπή. Επίσκοποι εδρεύουν στην Κω και στη Λέρο. Ως το 733 τα νησιά εκκλησιαστικά υπάγονταν στον πάπα της Ρώμης και από το έτος αυτό, επί Λέοντος Γ' του Ισαύρου, στο πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης.

Τα νησιά της Δωδεκανήσου, λόγω και της γεωπολιτικής τους θέσης, κατά τη βυζαντινή περίοδο, όπως και κατά την αρχαιότητα, δέχτηκαν επιθέσεις μικρών ή μεγάλων πειρατικών ομάδων με αντίστοιχου μεγέθους πλωτά μέσα, κουρσάρων (πειρατών στην υπηρεσία κρατών) και κρατικών στρατών, που απέβλεπαν στη λεία και στην αρπαγή ή οι τελευταίοι και στην κατάκτηση. Οι περισσότερες πληροφορίες, για την ιστορία των νησιών αυτή την περίοδο, αφορούν τέτοιες επιθέσεις και κατακτήσεις. Είναι μάλιστα απορίας άξιο με πόση επιμονή από την εποχή των Μυκηναίων και των Δωριέων τα νησιά της Δωδεκανήσου και της ευρύτερης περιοχής κατοικήθηκαν από ελληνικούς πληθυσμούς. Ακόμη και ύστερα από ερημώσεις - ποτέ ολοκληρωτικές - στα νησιά πραγματοποιούνταν νέες εγκαταστάσεις από ανθρώπους που γνώριζαν ότι θα ζήσουν υπό διαρκή απειλή και κάποια μέρα θα υποστούν την επιδρομή. Πρέπει βέβαια να δεχτούμε ότι υπήρξαν και περίοδοι ειρηνικές, όταν τα νησιά προστάτευαν ισχυρές κρατικές ναυτικές δυνάμεις. Τελείως ειρηνικές όμως περίοδοι εκτός από τη νεολιθική και τη μινωική, κατά τις οποίες απουσιάζουν οι οχυρώσεις δεν είναι γνωστές. Όλες τις άλλες εποχές χτίζονται φρούρια κυρίως με επιστασία κρατικών οργάνων και αγγαρείες. Τέτοια είναι στη βυζαντινή Ρόδο του Σαραντάπηχου, του

Τραουνού, του Λουλόβουνου, της Λίνδου κ.ά. Οι ίδιοι οι κάτοικοι, όπως κατά τη βυζαντινή εποχή και τη νεότερη, αποσύρονται από τα παράλια και εγκαθίστανται σε οχυρούς λόφους, χτίζοντας, αντί για τείχη, τα σπίτια τους κολλητά γύρω από την κορυφή ή κατά τον ίδιο τρόπο σε κατάλληλες αθέατες τοποθεσίες και οργανώνουν παρατηρητήρια, οπλίζονται κτλ.

Στις βυζαντινές θάλασσες τα πράγματα αρχίζουν να γίνονται δύσκολα από τα μέσα του 7ου αιώνα με τους Άραβες. Αυτοί με επικεφαλής το χαλίφη Μωαβία το 649 κατέλαβαν και λεηλάτησαν την Κύπρο και το 654 τη Ρόδο. Τότε και ο γκρεμισμένος από το 225 π.Χ. κολοσσός της Ρόδου πωλήθηκε ως μέταλλο. Την ίδια τύχη είχε και η Κως το 655 και όλα τα νησιά που βρίσκονται στη γραμμή Κύπρου, Ρόδου, Κω και Χίου. Η κατοχή των νησιών έληξε, όταν ο Μωαβία αναγκάστηκε να λύσει, μετά πενταετή προσπάθεια, την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης (673-677). Με την κατάληψη όμως της Κρήτης από σκληροτράχηλους Άραβες, την τρίτη δεκαετία του 9ου αιώνα, και την παραμονή τους σ' αυτή για περισσότερο από 130 χρόνια, ως το 961 που την επανακατέλαβε ο Νικηφόρος Φωκάς, τα νησιά βρέθηκαν και πάλι εκτεθειμένα στις επιδρομές. Στο διάστημα αυτό οι κάτοικοί τους αποτραβήχτηκαν από τους παράλιους οικισμούς, χτίζοντας άλλους σε οχυρές θέσεις, και το Βυζάντιο όρισε τη Σάμο ως έδρα ναυτικού θέματος για να προσφέρει προστασία στους κατοίκους των νησιών και να εξασφαλίσει τα πλοία από τις πειρατικές αραβικές επιθέσεις.

Μετά το 961 η κατάσταση στην περιοχή, χάρι στην ενεργοποίηση του κράτους, βελτιώθηκε αισθητά. Τότε και η Κάρπαθος χρησιμοποιήθηκε ως ορμητήριο βυζαντινών πλοίων. Πολύ αργότερα, το 1186/7, μια σύντομη κατάληψη των νησιών του Αιγαίου έγινε από τους Νορμανδούς. Κι ύστερα από λίγο, το 1191, πραγματοποίησε μια απόβαση στην Πάτμο ο Φράγκος Φίλιππος Αύγουστος, ρήγας ως το 1187 της Ιερουσαλήμ, την οποία το έτος αυτό κατέλαβαν οι Άραβες. Σε τέσσερα χρόνια κάνουν την εμφάνισή τους στα νησιά, για πρώτη φορά, και οι Τούρκοι. Το 1095 ο εμίρης της Σμύρνης Τζαχάς (Τσακά στα τουρκικά) μαζί με άλλα νησιά του Αιγαίου κατέλαβε και τη Ρόδο. Το 1201 ο Λέων Γαβαλάς ανακηρύχτηκε άρχων της Ρόδου και εξουσίασε, στο όνομα του βυζαντινού αυτοκράτορα, και πολλά άλλα, εκτός από τη Ρόδο, νησιά. Μετά την κατάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας το 1204 από τους Λατίνους (Φράγκους και Βενετούς) της τετάρτης σταυροφορίας, ο Λέων Γαβαλάς, ελέγχοντας τον ίδιο περίπου νησιωτικό χώρο, εμφανίζεται στις πηγές αυθέντης και καίσαρ των Κυκλάδων. Τον διαδέχτηκε ο αδελφός του Ιωάννης. Στα χρόνια της δικής του αρχής το κράτος των Κυκλάδων περιήλθε στην αυτοκρατορία της Νίκαιας, της κύριας, αντίπαλης της λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης, ελληνικής δύναμης, που προέκυψε μετά το 1204. Αυτοκράτορας της Νίκαιας ήταν ο Ιωάννης Γ΄ Δούκας Βατάτζης (1222-1254), όταν επανακτήθηκαν, ανάμεσα σε

άλλα νησιά, η Κως και η Ρόδος, η τελευταία μονιμότερα το 1233. Καθώς όμως με την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης το 1261 το ενδιαφέρον των Παλαιολόγων στράφηκε στα Βαλκάνια και τη Δύση, στα νησιά του Αιγαίου επιδρομές Βενετών και Γενουατών προκάλεσαν μεγάλες αναστατώσεις.

Πάτιμος, η μονή του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου.

Η μονή Πάτμου. Η κοινοβιακή μονή του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου στην Πάτμο ιδρύθηκε με χρυσόβουλλο του αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού από το μοναχό Χριστόδουλο. Ο Αλέξιος (1081-1118), από τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του, ανέλαβε το ρόλο του υπερασπιστή και προστάτη της παγιωμένης ορθόδοξης παράδοσης έναντι του ώριμου τον 11ο αιώνα κλασικού ανθρωπισμού και της ανάπτυξης της φιλοσοφικής σκέψης, της κοσμικής γραμματείας, της ιστοριογραφίας και ρητορείας. Κύριοι εκφραστές του κινήματος αυτού, ανάμεσα σε άλλους, ήταν ο Μι-

χαήλ Ψελλός και ο Ιωάννης ο Ιταλός. Η ορθοδοξία, για να αποκρούσει το νεοτερισμό, την πνευματική επανάσταση, πριν αυτή πάρει διαστάσεις, ανασυνγκροτείται. Ακριβώς σε μια τέτοια στιγμή ο αυτοκράτορας εμπιστεύτηκε το Χριστόδουλο. Ο μοναχός αυτός ήταν γνωστός από τη δράση του στη Μικρά Ασία (στη Λάτμο) και στην Κω, όπου στη νότια παραλία της είχε ιδρύσει μονή, στην οποία ανήκαν εκτεταμένες γαίες της περιοχής, όπως επίσης προάστια στη Λέρο (στο Παρθένι και Τεμένι) και άλλες γαίες στους Λειψούς. Ύστερα από αυτοπρόσωπη παράσταση του Χριστόδουλου στον αυτοκράτορα, ο Αλέξιος Α΄ του δώρησε την Πάτμο και του παραχώρησε ευρύτατα προνόμια απαλλαγής από φορολογικά βάρη της καλλιεργήσιμης γης και επί πλέον από τελωνειακούς δασμούς ενός πλοίου χωρητικότητας 500 μοδίων. Ο Χριστόδουλος, ταυτόχρονα, κατά την αυτοκρατορική εντολή, απέδωσε στο δημόσιο, με εξαίρεση τα προάστια της Λέρου, τις ζήσεις του στην Κω. Προτίμησε από αυτές την Πάτμο, γιατί τη θεώρησε πιο κατάλληλη για να τη διαμορφώσει σε μοναχικό κέντρο ανάλογο του Άθω. Ήταν ένα νησί σχεδόν έρημο, μακριά από κοσμικούς πειρασμούς, που απέπνεε ιερότητα, αφού σ' αυτό, σύμφωνα με την παράδοση, είχε καταφύγει ο

μαθητής του Χριστού Ιωάννης, όπου και είχε συγγράψει το δικό του Ευαγγέλιο και την Αποκάλυψη. Γι αυτό το λόγο, κατά το Χριστόδουλο, η Πάτμος ήταν τόπος ιερότερος από το Σινά. Για μερικούς μοναχούς όμως τόπος σκληρός, που τον εγκατέλειψαν, όταν έφτασαν εκεί. Αλλά ο Χριστόδουλος με τους άλλους μοναχούς και τους ειδικούς, που έφερε σύντομα, τον μεταμόρφωσε. Έχτισε το καθολικό της μονής, όπως επίσης ένα ολόκληρο κτηριακό συγκρότημα και τον φρουριακό περίβολο. Από αυτά μόνο ο περίβολος έμεινε ημιτελής, όταν το 1092 ο ίδιος με μοναχούς αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη μονή, εξαιτίας τουρκικής επιδρομής, και να καταφύγει στην Εύβοια, όπου και πέθανε το επόμενο έτος. Σύντομα οι μοναχοί με το σκήνωμα του ιδρυτή της μονής επανήλθαν σ' αυτή και συνέχισαν το έργο του. Όλο το 12ο αιώνα εκτελέστηκε ευρύ μεταρρυθμιστικό αρχιτεκτονικό πρόγραμμα. Τότε, συγκεκριμένα από το 1185 ως το 1190, ζωγραφήθηκαν οι καταπληκτικές τοιχογραφίες της Παναγίας, όπως και άλλες αργότερα. Χάρη στις προσπάθειες του Χριστοδούλου και της μοναστικής κοινότητας τους επόμενους αιώνες η μονή αναδείχτηκε σε ορθόδοξο πνευματικό κέντρο, που διέθετε βιβλιοθήκη με πολλούς κώδικες και αξιόλογες συλλογές εικόνων και σκευών. Αυτά, παρά τις περιπέτειες, χάρη στις προσπάθειες των μοναχών πλουτίζονταν όλο και περισσότερο.

Ταυτόχρονα, η μονή υπήρξε προνομιούχος οικονομικός οργανισμός παραγωγής και εμπορίας γεωργικών και κτηνοτροφικών προϊόντων. Ο Χριστόδουλος, οι ηγούμενοι που τον διαδέχτηκαν και οι διαχειριστές ορισμένων τομέων μοναχοί δεν είχαν μόνο πνευματικές αλλά και σοβαρές μέριμνες μεγαλοεπιχειρηματιών. Η οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας σε ορθολογικές βάσεις, όπως νοούνται αυτούς τους αιώνες, αύξησε σημαντικά τον αριθμό των μοναχών και των παροίκων, των μίσθιων δούλευτών, που εργάζονταν στη μονή και στα κτήματά της. Από το Χριστόδουλο είχε επιτραπεί να κατοικήσουν μόνο έγγαμοι και μάλιστα σε κάποια απόσταση από τη μονή: από τον Κάμπο ή Βάιο ως την Αγία Μαρίνα των Λευκών και, βορειοδυτικά, ως το ακρωτήρι Εύδηλος. Οι άνδρες πάροιχοι ορίστηκε να εργάζονται επί πενθήμερο και από την Παρασκευή ως το πρωί της Δευτέρας να παραμένουν κοντά στις οικογένειές τους. Στις γυναίκες είχε απαγορευτεί να απομακρύνονται από την περιοχή τους και στους μοναχούς να πλησιάζουν σ' αυτή. Γρήγορα όμως τα μέτρα, από τον κίνδυνο των πειρατών, έγιναν λιγότερο αυστηρά. Ο ίδιος ο Χριστόδουλος, από το Μάιο που άρχιζαν οι επιδρομές, επέτρεψε τη μόνιμη παραμονή στρατιωτών και χωριτών εντός της μονής.

Οι κτήσεις και ο πλούτος της μονής αυξήθηκαν με αυτοκρατορικές παραχωρήσεις, με πωλήσεις αγαθών, χορηγίες, αφιερώματα, καλή διαχείριση και ζητείες. Τον πλούτο της μονής από τις βλέψεις γειτονικών επισκόπων κατασφάλισε, σε μεγάλο βαθμό, πατριαρχικό σιγίλιο του 1132. Την χαρακτήριζε σταυροπη-

γιακή, για να ενισχύσει το αυτοδιοίκητο και αυτεξούσιο.

Κτήσεις και προνόμια που παραχωρήθηκαν στη μονή με αυτοκρατορικά χρυσόβουλλα μνημονεύονται τα ακόλουθα:

1. Ολόκληρη η Πάτμος και τα προάστια της Λέρου Παρθένι και Τεμένι.
2. Προνόμιο ετήσιας παραχώρησης από την Κρήτη 300 μοδίων σιταριού και 24 νομισμάτων, τα οποία, αργότερα, αυξήθηκαν σε 700 και 48 αντίστοιχα.
3. Μερική φορολογική απαλλαγή αρχικά ενός πλοίου της μονής χωρητικότητας 500 μοδίων. Τρία άλλα πλοία, χωρίς απαλλαγή αυτά, κατείχε η μονή από τα χρόνια του Χριστόδουλου. Η απαλλαγή το 1186 επεκτάθηκε σε τρία πλοία χωρητικότητας 1500 μοδίων και το 1197 σε τέσσερα 2.000 μοδίων.
4. Μετόχι από το 1197 το μοναστήρι στο Ψυχρό Κρήτης με τις κτήσεις του.
5. Μετόχι στις αρχές του 13ου αιώνα η μονή του Αγίου Γεωργίου του Δυσικού εν Φρυγέλοις κοντά στην Έφεσο.
6. Τρία διαφορετικά μετόχια στην Κω το 13ο αιώνα: η μονή Σπονδών (Ασφενδιού), η μονή του Σωτήρος Χριστού και η μονή του Άλσους.
7. Μετόχι από το τέλος του 13ου αιώνα η μονή του Αρχιστρατήγου των Άνω Δυνάμεων στην Πτέρη της Λήμνου και άλλες κτήσεις στο νησί.
8. Μετόχι η μονή του Αγίου Παύλου ή του Στύλου στην Κρήτη στη διάρκεια της βυζαντινής, βενετικής και οθωμανικής περιόδου.
9. Μετόχι η μονή του Αγίου Θωμά στη Χίο, που δεν είναι γνωστό αν τελικά αποκτήθηκε.

Κατά την οθωμανική περίοδο υπήρξαν γενναίες χορηγίες προς τη μονή από σημαίνοντες ορθοδόξους της Βλαχίας, Μολδαβίας, Ρωσίας και άλλων τόπων, όπως και δωρεές και εισροές από ζητείες. Την εποχή αυτή, εξάλλου, μαρτυρούνται μετόχια στην Πάρο, Μήλο, Θήρα, Κέα, Σάμο, Κάλυμνο, Νάξο, Σίφνο, Ικαρία, Αμοργό, Νίσυρο, Ζάκυνθο, Σμύρνη, όπως ακόμη και στη μακρινή Γεωργία.

Όλα αυτά επέτρεψαν, για μακρές περιόδους, την ακμή της μονής. Αντίθετα, οι περίοδοι κάμψης πρωτίστως οφείλονται στις αμέτρητες επιδρομές και διαφορετικές κυριαρχίες. Συχνά, από τις λιγότερο σοβαρές επιδρομές, τη μονή και τον πληθυσμό της Πάτμου προστάτευσε ο φρουριακός της περίβολος.

5. Η ΔΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΗΠΟΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Οι Βενετοί και οι Γενουάτες είχαν εδραιωμένη τη θέση τους στην Ανατολή και πριν το 1204. Μετά τη διάλυση του Βυζαντινού Κράτους το έτος αυτό, καθώς ήταν οι μόνοι από τους Δυτικούς που διέθεταν πλοία στην περιοχή του Αιγαίου, αφήνοντας κατά μέρος βλέψεις για κατοχή εκτεταμένων εδαφών, περιορίστηκαν να αποκτήσουν μόνο νησιωτικές και άλλες παράκτιες κτήσεις, με την πεποίθηση ότι μπορούν να τις υπερασπιστούν. Από τέτοιες κτήσεις μπορούσαν να αποκομίσουν κέρδη, επιβάλλοντας φεουδαρχικού τύπου παραγωγικές σχέσεις στους κατοίκους και αναπτύσσοντας ναυτιλιακές και εμπορικές δραστηριότητες. Το δουκάτο του Αιγαίου ή της Δωδεκανήσου με πολλά νησιά των Κυκλάδων δημιουργήθηκαν από αυτούς.

Από τα Δωδεκάνησα, τη Νίσυρο κατέλαβαν οι Βενετοί Barozzi, την Κάρπαθο και Κάσο αρχικά οι Γενουάτες Moresco και στη συνέχεια ο Βενετός Andrea Cornaro (1306/7), την Αστυπάλαια οι Querini της Νάξου. Ο Γενουάτης Vignolo de' Vignoli, που κατείχε την Κω και τη Λέρο και ένα χωριό-φέουδο στη Ρόδο, το 1306 συμφώνησε με τους Ιωαννίτες Ιππότες (του Τάγματος του Αγίου Ιωάννη της Ιερουσαλήμ) να καταλάβουν, από κοινού ενεργώντας, τη Ρόδο και τους παραχώρησε την Κω και τη Λέρο. Στα μέσα του έτους αυτού οι Ιωαννίτες με μερικούς Γενουάτες αποβιβάστηκαν στη Ρόδο και κατέλαβαν τα φρούρια Φαρακλού και Φιλέρημον. Η πόλη της Ρόδου, που αντιστάθηκε, παραδόθηκε με ευνοϊκούς όρους τον Αύγουστο του 1309. Οι Ιππότες ανέλαβαν να εξασφαλίσουν τη διατροφή των κατοίκων, την άμυνα του νησιού και την εγκατάσταση δούλων καλλιεργητών της γης από την ηπειρωτική Ελλάδα, οι οποίοι σε σύντομο χρόνο κέρδισαν την ελευθερία τους. Η υπόλοιπη Ρόδος κατακτήθηκε το 1310 και η Κως και η Λέρος το 1314 (η Κως χάθηκε μετά λίγα χρόνια και ανακτήθηκε το 1336).

Το Τάγμα του Αγίου Ιωάννη (του Βαπτιστή) ή των Ιωαννιτών Ιπποτών είχε ιδρυθεί περί το 1070 στην Ιερουσαλήμ για να προσφέρει τις υπηρεσίες του σ' έναν ξενώνα-νοσοκομείο σε καθολικούς προσκυνητές. Με την κατάληψη της πόλης από τους σταυροφόρους (1099) και την οργάνωση λατινικού κράτους, με την παραχώρηση προνομίου από τον πάπα (1113) και απόκτηση στρατιωτικού χαρακτήρα (από τη δεκαετία του 1130) το Τάγμα άρχισε να εξελίσσεται σε ισχυρή στρατιωτική και πολιτική δύναμη στη λατινική Συρία. Με την κατάληψη της Ιερουσαλήμ από τους Άραβες (1187) τα πράγματα έγιναν δυσκολότερα. Το Τάγμα με την απώλεια της Άκρας (1291) αναγκάστηκε να μεταφέρει το αρχείο του στη Λεμεσό. Επειδή, όμως, οι σχέσεις του με τη λατινική δυναστεία στην Κύπρο δεν ήταν καλές, προτίμησε να εγκατασταθεί στη Ρόδο, την οποία κατόρθωσε να διατηρήσει ως έδρα του για 213 χρόνια, ως το 1522. Με τη μεταβίβαση το 1312 από τον πάπα των απέραντων ευρωπαϊκών κτήσεων του Τάγματος των

Ναϊτών, που είχε καταργηθεί, οι Ιωαννίτες απέκτησαν νέα ερείσματα.

Το Τάγμα ήταν τελείως ιεραρχικά δομημένο: Στην πρώτη σειρά ανήκαν οι ιππότες, γόννοι ευγενών, κατά «γλώσσες» (εθνοτικές ή προεθνικές ομάδες) από την Προβηγκία, την Ωβέρνη, τη Γαλλία, την Ιταλία, την Αραγωνία, την Αγγλία, τη Γερμανία και την Καστίλλη (η τελευταία αναδείχτηκε σε ξεχωριστή «γλώσσα» από το 1461 με απόσπαση από την αραγωνική). Οι ιππότες καταλάμβαναν όλες τις ανώτερες θέσεις στο στρατό, στη διοίκηση και στα νοσοκομεία και εξέλεγαν τον επικεφαλής του τάγματος μεγάλο μάγιστρο. Στη δεύτερη σειρά ανήκαν οι καπελάνοι, γόννοι απλώς ελευθέρων, που ήταν οι ιερείς του τάγματος, και στην τρίτη οι σεργέντες, κι αυτοί από ελεύθερους γονείς, που βοηθούσαν τους ιππότες στα στρατιωτικά και τα άλλα καθήκοντά τους.

Η οδός των Ιπποτών στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου (Η. Κόλλια, Οι ιππότες της Ρόδου, Αθήνα, 1994).

Στους δύο αιώνες της κυριαρχίας των Ιπποτών, η Ρόδος και τα άλλα νησιά δέχτηκαν τη δυτική επίδραση, σε διαφορετικό βαθμό το καθένα, σε όλους τους τομείς. Τις περισσότερες έντονες επιδράσεις δέχτηκε η πόλη της Ρόδου, που ως εμπορικό λιμάνι γνώρισε νέα άνθηση, ανάλογη του μακρινού της παρελθόντος, συνδέοντας και πάλι Δύση και Ανατολή και το θαλάσσιο εμπόριο ανάμεσα στη Μαύρη Θάλασσα και την Αίγυπτο. Και όλα αυτά σε μια εποχή που συμπίπτει με τη μεγάλη ακμή της Βενετίας, η οποία αναδείχτηκε σε κέντρο της ευρωπαϊκής οικονομίας, και οι ιταλικές πόλεις εισήλθαν στην περίοδο της Αναγέννησης. Από το λιμάνι της Ρόδου εξάγονταν ή περνούσαν ποικίλα προϊόντα: σιτάρι, λάδι, κρασί, κρόκος, κερί, πιπέρι, ροδίτικη ζάχαρη, υφάσματα, αρώματα, δέρματα, πήλινα κ. ά. Παρά τους ανταγωνισμούς των Δυτι-

κών στην περιοχή και την συνεχή επέκταση των Οθωμανών το Τάγμα ανέπτυξε αξιόλογη στρατιωτική δράση για την υπεράσπιση των κτήσεών του, για την απόκτηση νέων στην ηπειρωτική Ελλάδα και την πολιτική οργάνωση και οχύρωση της Ρόδου, Κω κτλ. Οι Ιππότες σκέφτηκαν ακόμη να μεταφέρουν την έδρα τους στην Εύβοια ή σε άλλο μέρος της Ελλάδας (1423), αλλά η προέλαση των Οθωμανών διέλυσε τα σχέδιά τους.

Οι Ιππότες ως καθολικό τάγμα στη Δωδεκάνησο ήταν αντίθετοι προς τους ορθόδοξους Έλληνες και τους Εβραίους. Λόγω, όμως, της τουρκικής απειλής αρχικά τουλάχιστον απέφυγαν να λάβουν μέτρα που θα προκαλούσαν έντονη

δυσαρέσκεια στα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα, σεβάστηκαν την ατομική ιδιοκτησία και επέτρεψαν την υποτυπώδη διαχείριση των κοινοτικών πραγμάτων. Η διαχείριση αυτή, ωστόσο, καμιά σχέση δεν έχει με όσα κατακτήθηκαν στην επόμενη οθωμανική περίοδο.

Την κοινωνική σύνθεση προσδιόριζε η παλαιά και νέα πραγματικότητα. Στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας βρίσκονταν οι ιπότες και σε απόσταση από αυτούς οι δυτικοί και ελληνικής καταγωγής κάτοχοι φέουδων. Ακολουθούσαν οι τραπεζίτες, πλοιοκτήτες και μεγαλέμποροι. Στους τελευταίους από το 1397 συγκαταλέγονται οι «έμποροι της Ρόδου», μια ομάδα, πιθανώς μεταναστών από την Κωνσταντινούπολη, που δραστηριοποιούνταν στη Ραγούσα, την Κωνσταντινούπολη και την Αίγυπτο. Σε χαμηλότερο επίπεδο κινούνταν δύο άλλες ομάδες, Έλληνες πλοίαρχοι μικρών πλοίων και Έλληνες και Εβραίοι έμποροι που είχαν στα χέρια τους σημαντικό μέρος του τοπικού εμπορίου ή και της περιοχής. Οι άλλοι κάτοικοι της πόλης κάλυπταν όλες τις επαγγελματικές δραστηριότητες: ήταν ελεύθεροι επαγγελματίες, στρατιωτικοί, βιοτέχνες, τεχνίτες, ναυτικοί, εργάτες. Άλλοι ζούσαν ως υπηρέτες ή παρασιτικά. Στην υπαίθρο τον κύριο πληθυσμό αποτελούσαν οι ελεύθεροι μικροϊδιοκτήτες και οι δουλοπάροικοι καλλιεργητές της γης. Είναι γνωστό ότι τους τελευταίους, αν και δεν έλειψαν και ελαστικότερες ρυθμίσεις, οι κάτοχοι φέουδων στα νησιά, όπως π.χ. οι Cornari στην Κάρπαθο, Κάσο και Σαρία, κυριολεκτικά τους απομωζούσαν. Οι βαρύτερες πρόσοδοι και οι καταθλιπτικές αγγαρείες, που αυτοί απαιτούσαν, ανάγκασαν πολλούς δουλοπάροικους να εγκαταλείψουν τα χωριά τους και να αναζητήσουν σε άλλα μέρη ανθρωπινότερες συνθήκες διαβίωσης. Τούτο είχε ως συνέπεια τη μείωση των κατοίκων της υπαίθρου, σε εποχή μάλιστα που ο πληθυσμός της πόλης της Ρόδου εμφάνιζε αύξηση λόγω της νέας πνοής στις οικονομικές δραστηριότητες. Κυρίαρχο αριθμητικά στοιχείο στα νησιά ήταν και τότε το ελληνικό. Μόνο στην πόλη της Ρόδου και σε πολύ μικρότερη κλίμακα στην πόλη Arangea της Κω υπήρχε διαφορετική πληθυσμική σύνθεση. Εκτός από Έλληνες, που υπερετερούσαν σε αριθμό, ήταν εγκατεστημένοι πολλοί Δυτικοί, προερχόμενοι από πολλές χώρες της Ευρώπης, όπως ακόμη Εβραίοι και Αρμένιοι.

Από τη στιγμή που η Ρόδος και τα άλλα νησιά περιήλθαν στην εξουσία των Ιπποτών, η ορθόδοξη εκκλησία έπαυσε να διατηρεί την προηγούμενη πνευματική και διοικητική σχέση της με το πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης. Ο ορθόδοξος μητροπολίτης Ρόδου και οι εξαρτημένοι από αυτόν επίσκοποι, όπως και ο ορθόδοξος αρχιεπίσκοπος Καρπάθου, απομακρύνθηκαν. Τη θέση τους πήραν καθολικοί επίσκοποι υπό τον αρχιεπίσκοπο της Ρόδου. Η διοίκηση της ορθόδοξης εκκλησίας αρχικά ανατέθηκε σε τιτλούχους πρεσβυτέρους ιερείς (οικονόμους, σακελλάριους κ.ά.). Μετά τη σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας, που πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία του αυτοκράτορα Ιωάννη Η' Παλαιολόγου,

και την ένωση των εκκλησιών (1439), οι Ιωαννίτες ιππότες προσάρμοσαν στα νέα δεδομένα την πολιτική τους. Επέτρεψαν την εγκατάσταση του ενωτικού μητροπολίτη Ρόδου Ναθαναήλ, ο οποίος ήταν μεταξύ αυτών που είχαν υπογράψει την ένωση. Από το 1475 την πρώτη θέση στη Ρόδο κατείχε ο καθολικός αρχιεπίσκοπος, που ήταν και τοποτηρητής του πάπα, ενώ ακολουθούσε ο ενωτικός (ουνίτης), κατά τους τύπους ορθόδοξος, μητροπολίτης, τον οποίο εξέλεγε ο μεγάλος μάγιστρος από δύο ή τρία πρόσωπα που πρότειναν κληρικοί και λαϊκοί της Ρόδου. Επιπλέον, όταν και στα νησιά εκδηλώθηκαν έντονες ανθενωτικές αντιδράσεις, οι Ιππότες απάντησαν με διωγμούς. Λιγότερο ανεκτικοί προς το τέλος της περιόδου απέναντι στο μη καθολικό στοιχείο, για να έχουν την εύνοια της Δύσης στους αγώνες τους κατά των Οθωμανών, το 1502 έθεσαν σε διωγμό τους Εβραίους. Από την Κω τους απομάκρυναν όλους και από τη Ρόδο τους περισσότερους. Στη Ρόδο παρέμειναν μόνο όσοι δέχτηκαν να ασπαστούν το χριστιανισμό.

Στη Δωδεκάνησο κατά την ιπποτική περίοδο η κοινωνική θέση και το θρησκευμα καθόριζαν τις συνειδήσεις. Στην πόλη της Ρόδου μια δυτική καθολική ιδεολογία συνείχε όλους τους Δυτικούς. Αυτή εκδηλωνόταν ως νοοτροπία, ως τρόπος ζωής, ένδυσης κλπ. Τα μη δυτικά όμως ορθόδοξα στρώματα της πόλης και της υπαίθρου, ιδιαίτερα τα ασθενέστερα και καταπιεσμένα, όχι μόνο δε συμβιβάζονταν με αυτή την ιδεολογία αλλά ήταν και εχθρικά προς αυτή. Έμεναν πιστά στο ορθόδοξο δόγμα, επηρεάζονταν από τους συνήθως μικρής παιδείας ορθόδοξους παπάδες και αισθάνονταν αποστροφή προς τον ουνίτη μητροπολίτη Ρόδου. Ξεχωριστή θέση στη συλλογική συνείδηση κατείχε ο πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης και σ' αυτή τη συνείδηση φώλιαζε ένα αντιδυτικό πνεύμα, έτοιμο να εκραγεί. Αυτά ήταν γνωστά στη διοίκηση, η οποία, βλέποντας ότι δεν μπορούσε να στηρίζεται στο ελληνικό στοιχείο, σκεπτόταν να εγκαταστήσει στην ύπαιθρο εποίκους από τη Δύση. Μια τρίτη ιδεολογική ομάδα, όχι πολύ μεγάλη, από Έλληνες κ. ά. της πόλης της Ρόδου που δραστηριοποιούνταν ως έμποροι, εργολήπτες κτλ. και είχαν δοσοληψίες με τις αρχές ή επιδίωκαν ευνοϊκή μεταχείριση ή να καταλάβουν θέσεις, διαμόρφωναν μια ενδιαμέση δυτικοελληνική ιδεολογία. Ήταν δεκτικοί νέων ιδεών προερχόμενων από τη Δύση και παρακολουθούσαν τις θρησκευτικές εκδηλώσεις που τελούσαν υπό τη σκέπη του ουνίτη μητροπολίτη.

Οι Ιππότες, σύμφωνα με την ίδια την ιδρυτική πράξη του τάγματός τους και τις μεσαιωνικές αντιλήψεις περί φιλανθρωπίας, περιέθαλπαν τους αρρώστους και λειτουργούσαν μια υπηρεσία κοινωνικής πρόνοιας για τους φτωχούς, τους ηλικιωμένους, τα ορφανά κ. ά.

Κατά την ιπποτική περίοδο στη Ρόδο, με επίκεντρο την αυλή του μεγάλου μάγιστρου, καλλιεργήθηκαν τα γράμματα από έναν μικρό κύκλο λογίων, Δυτικών και Ελλήνων. Το πνευματικό πλαίσιο, στο οποίο αυτοί οι λόγιοι κινήθηκαν, ήταν το

δυτικό της υστερογοτθικής και αναγεννησιακής περιόδου. Μελετούσαν και μετέφραζαν αρχαίους Έλληνες και Λατίνους συγγραφείς, συνέγραφαν χρονικά, αναζητούσαν χειρόγραφα και συγκέντρωναν έργα τέχνης για λογαριασμό εξεχόντων προσώπων. Από την ελληνική παραγωγή αυτής της περιόδου συνήθως μνημονεύεται το έμμετρο χρονικό του Ρόδιου Εμμανουήλ Γεωργιλλά, το οποίο αναφέρεται στην πανούκλα που έπληξε την πατρίδα του από το 1498 ως το 1500. Οι μέτριοι στίχοι του αποκτούν ενδιαφέρον, όταν αναφέρεται στις αρχόντισσες της Ρόδου και περιγράφει τα φορέματά τους. Από αισθητική άποψη, περισσότερο ενδιαφέροντα είναι τα *Ερωτοπαίγνια* γραμμένα από ποιητή που υιοθετεί λαϊκούς στίχους σε γλώσσα όπως η μεσαιωνική ροδιακή.

Η Ρόδος στην εποχή των Ιπποτών δέχτηκε επιδράσεις από την Ευρώπη στη ζωγραφική (θρησκευτική και κοσμική), στη γλυπτική (στα τείχη, στα δημόσια και ιδιωτικά κτήρια), στην αρχιτεκτονική (κυριότερο κτίσμα το παλάτι του μεγάλου μάγιστρου, αξιόλογο και ως ηγεμονικό μέγαρο και ως μέρος της όλης οχύρωσης), στο κάστρο που περιέβαλλε την πόλη και την καθιστούσε δυσπρόσβατη. Αυτοί που εκτέλεσαν τις εργασίες στο κάστρο είχαν σημαντικά επηρεαστεί από την προβηγκιανή και γαλαωνική σχυρωματική τέχνη. Την ίδια εποχή υπάρχουν δείγματα και της παλαιολόγειας βυζαντινής τέχνης. Αυτά δεν είναι ιδιαίτερα αξιόλογα από έλλειψη των προϋποθέσεων λόγω της ξένης κυριαρχίας. Διαπιστώνεται ακόμη, σε αρκετές περιπτώσεις, και ένα είδος διάχυσης στοιχείων ανάμεσα στο δυτικό και το βυζαντινό τρόπο εικαστικής έκφρασης.

Από το δεύτερο μισό του 13ου αιώνα, εξαιτίας της βουλκανικής και δυτικής πολιτικής των Παλαιολόγων, για την οποία ήδη έγινε λόγος, φυλές Τουρκομάνων είχαν καταλάβει ολόκληρη σχεδόν τη Μικρά Ασία και από τα παράλια της πραγματοποίησαν επιδρομές και λεηλασίες στα νησιά. Μία από τις φυλές αυτές, η οθωμανική, σε διάστημα ενάμιση αιώνα κυριάρχησε στα εδάφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και το 1453 κατέλαβε και την ίδια την Κωνσταντινούπολη. Από το 1454 σχεδόν κάθε χρόνο πραγματοποιούνταν επιδρομές που είχαν ως στόχο κυρίως

Από την πρώτη οθωμανική πολιορκία της Ρόδου το 1480 μ. Χ. (Κωδ. Par. lat. 6067, φ. 80').

την Κω, Νίσυρο, Σύμη και Ρόδο. Οι Ιππότες παρά τις συμμαχίες, τα φρούρια στη Σμύρνη, στην Κω και στον Άγιο Πέτρο (στον κόλπο της Αλικαρνασσού απέναντι από την Κω, τουρκικά Budrum) και, φυσικά, στην από παλαιά οχυρωμένη Ρόδο δεν ήταν εύκολο να αντιπλεύσουν για πολύ μια τόσο ισχυρή δύναμη σαν την οθωμανική. Για τους Οθωμανούς η Ρόδος αποτελούσε εμπόδιο στην έξοδό τους προς τη Μεσόγειο και μόνιμο προγεφύρωμα για μια ενδεχόμενη σταυροφορική εκστρατεία με την ενθάρρυνση του πάπα. Γι' αυτό ο σουλτάνος Μεχμέτ Β΄ ο Πορθητής το 1480 έστειλε εναντίον της Ρόδου το μεγάλο βεζίρη και ναύαρχο Μεσίχ πασά Παλαιολόγο με 170 πλοία και 100.000 στρατό. Η πολιορκία που κράτησε σχεδόν τρεις μήνες (από τις 23 Μαΐου ως τις 17 Αυγούστου) ήταν ανεπιτυχής. Και πάλι, όπως κατά την αρχαιότητα, οι υπερασπιστές της πόλης και το τείχος έδειξαν μεγάλη αντοχή. Με τη βεβαιότητα ότι οι Οθωμανοί θα επιστρέψουν, οι Ιππότες, παρά τον καταστροφικό σεισμό του 1481 και την επιδημία πανούκλας των ετών 1498-1500, ενίσχυσαν σημαντικά τα οχυρωματικά έργα. Πράγματι, οι Οθωμανοί το 1522 επανήλθαν αποφασισμένοι να θέσουν τέρμα στην κυριαρχία των Ιπποτών στη Ρόδο. Το 1516 είχαν γίνει κύριοι της Συρίας και της Παλαιστίνης και το 1517 της Αιγύπτου. Κατά συνέπεια, για να γίνει η Ανατολική Μεσόγειος «οθωμανική λίμνη», η Ρόδος έπρεπε να καταληφθεί. Η πολιορκία κράτησε έξι μήνες (από τις 26 Ιουνίου ως το τέλος του 1522). Δύναμη 280 πλοίων και 200.000 στρατού υπό το δεύτερο βεζίρη του κράτους άρχισε να την πολιορκεί στενά από την ξηρά και την απέκλεισε από τη θάλασσα. Οι αμυνόμενοι ανέρχονταν σε 6 - 7.000. Από αυτούς 290 ήταν οι Ιππότες. Στις 28 Ιουλίου έφτασε ο ίδιος ο σουλτάνος Σουλεϊμάν με νέα πλοία και στρατό. Το Νοέμβριο οι Οθωμανοί, για να κάμψουν την αντίσταση, απευθύνθηκαν στο λαό. Στις 22 Δεκεμβρίου έγινε η υπογραφή της συνθήκης ανάμεσα στους αντιμαχομένους. Την 1η Ιανουαρίου 1523 οι Ιππότες με 4 - 5.000 από τους κατοίκους της πόλης αναχώρησαν για την Κρήτη. Με την κατάκτηση και των υπόλοιπων νησιών της περιοχής (ως το 1537) μια άλλη περίοδος άρχιζε γι' αυτά.